

Agata Zep

“Identidad como relato.

**Problemática identitaria sefardí en escogidas obras
de la literatura española contemporánea”**

Autoreferat rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem
dr hab. Ewy Nawrockiej

1. Tematyka pracy i tezy badawcze

Tematem omawianym w mojej pracy jest obraz tożsamości Żydów sefardyjskich we współczesnych powieściach hiszpańskich. Hiszpania jest krajem wielokulturowym, w którym dziedzictwo żydowskie, obok chrześcijańskiego i muzułmańskiego, stanowi jeden z głównych elementów, jakie na przestrzeni wieków kształtowały jej kulturę i specyfikę. Tematyka sefardyjska bądź, mówiąc szerzej, żydowska pojawia się w obrębie literatury hiszpańskiej z różną intensywnością, a także z różnym (pozytywnym lub negatywnym) wydźwiękiem, w zależności od epoki. Tożsamość hiszpańska i tożsamość żydowska splatają się, wzajemnie się definiując, a kluczowy moment historyczny, jakim było wypędzenie Żydów z Hiszpanii w 1492 roku, pozostaje istotnym punktem odniesienia.

Na przełomie wieku XX i XXI możemy dostrzec wzrost zainteresowania kwestiami tożsamościowymi w perspektywie globalnej, na co miały wpływ przemiany socjokulturowe i geopolityczne, takie jak proces globalizacji, zwiększenie mobilności, dynamika migracyjna, czy pojawienie się w kulturze nurtów postmodernistycznych. W rezultacie kategorie decydujące o przynależności, takie jak pojęcie ojczyzny i granicy, uległy przedefiniowaniu. Jednocześnie, zmienia się podejście do historii – wzrasta świadomość narracyjności i subiektywności dyskursu historycznego, a co za tym idzie,

również opartej na nim wizji tożsamości. W związku z powyższym kwestia tożsamości także wymaga rewizji, ponieważ kryteria, które do tej pory były traktowane jako niepodlegające dyskusji, okazują się relatywne.

W tym kontekście bardzo ciekawie rysuje się literacki obraz tożsamości sefardyjskiej, który na początku XXI wieku zaczyna nabierać w powieściach hiszpańskich nowego kształtu. Ponadto interesuje on nie tylko pisarzy pochodzenia żydowskiego, a kwestia tożsamości sefardyjskiej przeplata się z innymi wątkami tożsamościowymi. Celem mojej pracy jest zwrócenie uwagi na obecność tego nowego spojrzenia na kwestię tożsamości sefardyjskiej, które wpisuje się w szerszą panoramę rewizji zagadnienia tożsamości hiszpańskiej i tożsamości w ogóle.

Za kluczowe pojęcie uznałam „relato”, które można przetłumaczyć na język polski na różne sposoby: jako narrację, opowiadanie lub opowieść. W teoretycznych rozważaniach na temat tożsamości wskazuje się na związek pomiędzy tożsamością a narracją (K. Rosner, P. Ricoeur), co z kolei stawia w nowym świetle literaturę jako jedno z narzędzi tworzenia narracji tożsamościowej.

W związku z powyższym, w mojej rozprawie doktorskiej starałam się pokazać różne literackie sposoby konstruowania tego, co może oznaczać tożsamość sefardyjska dzisiaj, w dwudziestym pierwszym wieku. Analizując każdą z wybranych pięciu powieści dążyłam do wyodrębnienia elementów uznawanych za podstawę tego wariantu tożsamości, jak również badałam, w jakim stopniu elementy te uznawane są za niezmiennie i niepodważalne.

2. Materiał badawczy

W pracy poddane zostały analizie następujące powieści: *Caminando y hablando* autorstwa Harry'ego Moreno, *Déjalo, ya volveremos* Esther Bendahan, *Sefarad* Antonia Muñozza Moliny, *Mi nombre es Jamaica* José Manuela Fajardo oraz *De tu boca a los cielos* José Carlos Cataño. Wszystkie te utwory zostały wydane w Hiszpanii po roku 2000 i w znacznym stopniu zajmują się tematem tożsamości Żydów sefardyjskich.

Powieści te zostały przeze mnie wybrane ze względu na zróżnicowane podejście do sefardyjskiej tematyki tożsamościowej. Istotnym kryterium doboru była również chęć zaprezentowania utworów literackich zarówno pisarzy o pochodzeniu sefardyjskim, jak i tych, którzy nie posiadają takich korzeni.

3. Metoda badawcza

Jeżeli chodzi o metodologię, w moich badaniach posługiwałam się założeniami zaczerpniętymi z antropologii literatury, wykorzystując koncepcje takich badaczy jak Wolfgang Iser, Anna Łebkowska, czy Michał Paweł Markowski. Ponadto, aby zbadać zależności pomiędzy tożsamością a narracją, sięgnęłam do teorii Katarzyny Rosner, dotyczącej narracyjnego charakteru tożsamości, oraz teorii narratologicznej Mieke Baal. Z kolei analizując literacki obraz Żyda sefardyjskiego pod kątem dynamiki Ja-Inny, sięgnęłam po teorię Bernharda Waldenfelsa dotyczącą figury „Innego”.

Oprócz wyżej wymienionych koncepcji teoretycznych, mających charakter bardziej ogólny, posługiwałam się również teoriami przydatnymi do analizy konkretnych powieści, w zależności od ich treści. Przykładami takich pojęć i koncepcji może być termin „postpamięć” zaczerpnięty od Marianne Hirsch i odnoszący się do dziedziczonych przez kolejne pokolenia traumatycznych wspomnień, czy postać „wirtualnego Żyda” Ruth Ellen Gruber, odnosząca się do

wszelkich prób przywrócenia kulturowego dziedzictwa żydowskiego, które oparte są bardziej na wyobrażeniach i nadziejach, niż na rzeczywistości.

4. Układ pracy

Praca została podzielona na dwie główne części – część teoretyczną oraz część analityczną. Ponadto, zawiera również wstęp oraz wnioski. We wstępie wyjaśniłam znaczenie terminu „Sefardyjczyk”, a także określiłam cel badań, wraz z podstawowymi założeniami metodologicznymi.

Pierwszą część pracy rozpoczyna zestawienie różnych definicji tożsamości na podstawie teorii Zbigniewa Bokszańskiego. Następnie przedstawione zostają wspomniane wyżej pojęcia „postpamięci” i „wirtualnego Żyda”, a także omówiona zostaje kwestia pamięci zbiorowej i jej związku z literaturą (Astrid Erll) oraz figury „Innego” (Bernhard Waldenfels). W części teoretycznej prezentuję również aktualny stan badań nad tożsamością Żydów sefardyjskich, a także przedstawiam zarys historyczny, ze szczególnym uwzględnieniem momentu kluczowego dla ich tożsamości, jakim było wypędzenie z Hiszpanii w 1492 roku.

Druga część pracy zawiera analizy wybranych pięciu powieści, a kolejność, w jakiej są przedstawiane, odzwierciedla rosnący stopień elastyczności przedstawianego w nich ujęcia tożsamości, a także coraz większą chęć kwestionowania jej tradycyjnych założeń i rekonstruowania jej we współczesnych okolicznościach socjokulturowych.

Jako pierwsza została poddana analizie powieść *Caminando y hablando*, jako że przedstawiony w niej model tożsamości ma charakter najbardziej tradycyjny i statyczny. Wizja Hiszpanii jako utraconej ojczyzny Żydów sefardyjskich stanowi tu motyw przewodni, a bohaterowie nie przeżywają

dylematów tożsamościowych. Korzeniom rodzinnym przypisuje się duże znaczenie, które rzutuje na tożsamość wielu pokoleń i nie zostaje poddane dyskusji.

Drugą w kolejności jest powieść *Déjalo, ya volveremos*, w której można dostrzec procesualny i bardziej dynamiczny obraz tożsamości. Bohaterką jest dorastająca dziewczynka, której rodzina zostaje zmuszona do opuszczenia Maroka ze względu na narastający klimat wrogości i agresji na tle religijnym. W przypadku tej powieści eksponuje się indywidualny wymiar tożsamości, jak również mechanizmy, które ją tworzą. W splocie elementów, które składają się na tożsamość, znajdują się takie problemy, jak kwestia kobiecości i ról społecznych, a także doświadczenie wygnania i odrzucenia. Rewizji poddaje się również mit Hiszpanii jako ojczyzny Sefardyjczyków, pokazując, że Hiszpania nie jest w rzeczywistości tak tolerancyjna i otwarta na ich powrót jak wierzone.

Słynna powieść Muñoza Moliny, *Sefarad*, wpisuje doświadczenie Żydów pochodzenia hiszpańskiego w szerszy kontekst historyczny, przekształcając je w metaforę wygnania. Jednocześnie, powieść pokazuje, że odrzucenie Żydów przez Hiszpanię nie jest jedynie kwestią przeszłości, a postpamięć może dotyczyć nie tylko Holocaustu, ale i innych traumatycznych wydarzeń, rzutując na obraz tożsamości zarówno jednostki, jak i grupy.

Kolejnym z omawianych utworów jest *Mi nombre es Jamaica* – powieść, która podejmuje kwestię konstrukcji, a zarazem rekonstrukcji tożsamości w przypadku, w którym dana osoba nie miała wcześniej kontaktu z kulturą swoich przodków. Utwór przedstawia konflikt pomiędzy dwiema wizjami tożsamości sefardyjskiej, stawiając pytanie o to, kto ma prawo uważać się za Żyda.

Jako ostatnia poddana została analizie powieść *De tu boca a los cielos*, która w największym stopniu kwestionuje sposób, w jaki konstruowana jest tożsamość. Kluczowym pytaniem staje się tutaj, na ile możliwe jest arbitralne

wybieranie tożsamości, a jak bardzo decyduje o nim pochodzenie lub otoczenie. Dzięki pewnego rodzaju grze między poziomem akcji a poziomem narracji powieść zwraca uwagę na narracyjną naturę budowania tożsamości.

Na końcu pracy zebrane zostały wnioski, a także bibliografia i wartościowe źródła internetowe.

5. Wnioski

Każda z pięciu analizowanych powieści odwołuje się do tradycyjnej wizji tożsamości sefardyjskiej. Jednocześnie, każda z nich w jakimś stopniu reinterpreteruje ją, nadając nowe znaczenie zarówno w kontekście przeszłości, jak i teraźniejszości. Opowieść o tym, kim jest Sefardzyczyk, widziany czy to jako Ja, czy to jako Inny, wydaje się wciąż ważnym tematem, wpisując się w takie tendencje literackie dwudziestego pierwszego wieku jak zainteresowanie tematyką mniejszości społecznych, próby rewizji przeszłości, czy chęć dopuszczenia do głosu ofiar nietolerancji, prześladowań i wojen.

Elementem kluczowym dla tożsamości sefardyjskiej, który pojawia się we wszystkich analizowanych powieściach, jest wyjątkowa więź między Sefardzyczykami a Hiszpanią. W większości przypadków dochodzi jednak do konfrontacji tego mitu z rzeczywistością bądź też w inny sposób zostaje on zakwestionowany. Podobnie poddane zostają dyskusji inne ważne elementy tradycyjnej wizji tożsamości Żydów sefardyjskich, takie jak rola więzów krwi, pamięci, religii, czy przynależności do danej wspólnoty kulturowej.

Wizja tożsamości sefardyjskiej pokazana jest w sposób wielowymiarowy i osadzony w kontekście współczesnej, postmodernistycznej rzeczywistości. Problematyka tożsamościowa przedstawiona w analizowanych powieściach nie ogranicza się do kwestii sefardyjskiej, ale w sposób naturalny przeplata się z

innymi tematami związanymi z tożsamością, takimi jak kwestia kobiecości, proces dorastania, znaczenie ról społecznych, czy przynależności narodowej. Szczególną uwagę zwraca się na tożsamość indywidualną, procesy ją tworzące, a także konflikty wynikające ze ścierania się tożsamości zbiorowej z jednostkową. Świadomość narracyjnego charakteru tożsamości stawia literaturę w nowym świetle, jako narzędzie kreowania opowieści o tym, kim jest Ja i kim jest Inny.